

Oceněný jaghnóbsko-český slovník zachycuje vymírající jazyk

V soutěži o cenu Slovník roku 2014, pořádané Jednotou tlumočnicků a překladatelů, nedávno sklídl úspěch jaghnóbsko-český slovník Mgr. Lubomíra Nováka, Ph.D., z Ústavu srovnávací jazykovědy Filozofické fakulty UK. Publikace získala 3. místo, cenu poroty za překladový slovník a čestné uznání. „Zpočátku jsem měl k dispozici pouze ruské a tádžické slovníčky připojené k textům či gramatickým příručkám,“ přibližuje autor překážky, s nimiž se při tvorbě slovníku musel vypořádat.

Mezi které jazyky se jaghnóbština řadí, kdo ji užívá a kde se s ní můžeme setkat?

Jaghnóbština je východoíránský jazyk příbuzný paštunštině, jednomu ze dvou oficiálních jazyků Afghánistánu. Nejbližší vztah má však k sogdštině, jazyku starověké Sogdiany, která v minulosti sloužila jako lingua franca v oblasti Hedvábné stezky.

Historicky se jedná o jazyk údolí řeky Jaghnób v severozápadním Tádžikistánu. Nicméně během staletí mluvčí tohoto jazyka osídlili okolní oblasti, do nichž tento jazyk rozšířili. Nejvýznamnější komunity vytvořili na západě Tádžikistánu, kam byli v 70. letech minulého století násilně vystěhováni. Celkový počet nynějších mluvčí se nedá s jistotou stanovit, odhaduje se mezi 8 a 13 tisíci.

Má tedy jaghnóbština naději přežít, nebo směřuje k postupnému zániku?

Obávám se, že do sta let již nebude existovat, a to jsem obecně považován za optimistu. K trvalejší existenci v

současnosti nemá předpoklady. Především nedisponuje vlastní psanou podobou, má-li již někdo potřebu psát jaghnóbsky, užívá zpravidla tádžický pravopis.

Zachování jazyka také komplikuje skutečnost, že v údolí řeky Jaghnób neexistují školy a mimo tuto oblast se jaghnóbština nevyučuje. Rodiče tak své potomky učí jaghnóbské řeči pouze jako druhému jazyku, aby se lépe dorozuměli v rámci vlastní komunity. Klíčová je znalost tádžičtiny a ruštiny, které jsou užívány při styku s úřady a cizinci. Svou funkci již jaghnóbština může plnit pouze v údolí řeky Jaghnób, kde dokáže přesněji popsat realie zdejšího mikroregionu a rysy zemědělských prací, které po staletí živí místní obyvatelé. Nicméně i zde je tlak úředního jazyka velmi silný a vede k vytváření lokálního tádžického dialektu, který je po lexikální a gramatické stránce jen částečně ovlivněn jaghnóbštinou.

Mgr. Lubomír Novák,
Ph.D., v loňském roce
úspěšně završil
doktorské studium v
Ústavu srovnávací
jazykovědy Filozofické
fakulty UK

Spisovná jaghnóbština tedy neexistuje?

Ne. Obávám se, že jaghnóbština dříve vymizí, než tohoto stadia dosáhne. Teoreticky by kodifikaci jazyka mohlo napomoci přeložení koránu do jaghnóbštiny. Překlad knihy podobného významu již v minulosti v jiných kulturách sehrál podstatnou roli v úsilí o sjednocení jazyka. Nicméně samotní Jaghnóbcí nemají o takovýto počín zájem. Další nutnou podmínkou pro kodifikaci jaghnóbštiny je stanovení písma, které by se stalo podkladem spisovné normy jazyka. Pro tento účel se v současnosti nabízí cyrilice, arabské písmo a latinka. Já osobně jsem při tvorbě slovníku jaghnóbštiny zvolil poslední ze jmenovaných možností.

Jak samotný slovník vznikal?

Obtížně. Zásadní problém tkvěl v tom, že jsem měl zpočátku k dispozici pouze ruské a tádžické slovníčky připojené k textům či gramatickým příručkám. První psané latinkou, druhé cyrilicí. Ani jedno z těchto písem však nemá vhodnou diakritiku pro zápis jaghnóbštiny, proto jsem musel sjednotit různé formy přepisu do nějaké standardizované podoby. Ze samotných textů jsem v některých případech nebyl schopen s určitostí zjistit, které hlásce použitý znak odpovídá. Z etymologického principu jsem sice výslovnost mohl odvodit, nicméně přetrvával problém s výpůjčkami slov z jiných jazyků, u nichž kolísá výslovnost i mezi samotnými Jaghnóbcí.

Nevycházel jsem však pouze z textových pramenů, o řadu dalších výrazů jsem jaghnóbsko-český slovník rozšířil během pobytu v Tádžikistánu, kde jsem mohl díky kontaktům s Jaghnóbcí porovnat zvukovou stránku jazyka s jeho písemným záznamem a seznámit se s novotvary, které doposud vydaná literatura neuvádí.

Ani při konečném přepisu výrazů do české latinky jsem se však nevyhnul nedostatku vhodných diakritických znamének, proto jsem si pro lepší přehled pomohl některými řeckými a arabskými písmeny.

Komu je slovník určen?

V první řadě íránistům. Ač to zní kuriózně, protože zatím vyšel jen česky. Zaujmout může rovněž jazykovědce, jelikož dokumentuje současný stav řeči a její kontakt s tádžičtinou. Ukazuje, do jaké míry se dva vzdálené íránské jazyky vzájemně ovlivňují, jak jeden ustupuje druhému. V širší rovině může slovník sloužit také etnografům a historikům.

**jaghnóbsko-český
slovník** LUBOMÍR NOVÁK

Jaghnóbsko-český slovník vydalo v roce 2010 Vydavatelství FF UK. Publikace představuje vůbec první českou studii tohoto jazyka.

Po sedmi letech systematického studia se mi v disertační práci podařilo vyvrátit tradované tvrzení, že jaghnóbština je neliterární dialekt sogdštiny. Naopak byl přijat můj závěr, že se oba jazyky musely oddělit někdy v době kolem přelomu letopočtu, neřku-li dřív. Jejich vztah tedy není tak blízký, jak jsme si původně mysleli.

Pracujete v současnosti na dalším projektu v oblasti

východoíránské jazykovědy?

Krom pokračující práce na etymologickém slovníku jaghnóbštiny se nyní snažím lépe popsat gramatická pravidla tohoto jazyka. V budoucnu bych se rád věnoval vztahu dalších dvou snad blízce příbuzných východoíránských jazyků, baktričtiny a mundžánštiny. Což je jeden mrtvý a druhý téměř mrtvý jazyk. Mimoto mám rozepsanou knihu o íránských jazycích, která by měla sloužit širší veřejnosti a poskytnout všem zájemcům o íránské jazyky a indoevropskou jazykovědu základní popis jednotlivých jazyků, jejich gramatiky a vývojových linií. Dokončena by měla být v průběhu letošního roku.

Mgr. Ľubomír Novák, Ph.D., vystudoval archeologii na Filozofické fakultě Západočeské univerzity v Plzni a v loňském roce úspěšně završil doktorské studium v Ústavu srovnávací jazykovědy Filozofické fakulty UK. Nejdříve pracoval v příbramském hornickém muzeu, poté působil jako asistent v Ústavu srovnávací jazykovědy FF UK a v současnosti je zaměstnán v oddělení pravěku a antického starověku Národního muzea.

Autor: Martin Linhart (FF UK)

Foto: Martin Linhart (FF UK)

Jaghnóbsko-český slovník v e-shopu FF UK.

Zveřejněno 13. března 2014 v univerzitním časopise iForum.